

Research Paper

Understanding Ahmad Kasravi's Political Thoughts in the Framework of Spragens' Response Crisis Theory

Bijan Zahedi: Department Of Political Science, Shi.C. , Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Hamid Reza Haghighat¹ : Department Of Political Science, Shi.C. , Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Ali Reza Byabannavard: Department Of Political Science, Shi.C. , Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

Received: 2025/07/23 **PP** 59-80 **Accepted:** 2025/09/08

Abstract

The aim of this article is to examine and discover the roots of Ahmad Kasravi Tabrizi's thought and to address the question of what, according to Kasravi, is the root of Iran's problems and what is the solution. In order to find the answer, using the approach of "Thomas Spriggans's Crisis Response Theory", we propose the hypothesis that, according to Kasravi, the root of all problems is "Ignorance of Iranians." And he sees the solution in presenting a new school based on human wisdom that will bring about unity and oneness among Iranians. Kasravi believed that Iran's problems should be solved by Iranian thinkers and in a native way, and he did not like imitating Europe, and he believed that "old and new bad teachings" had caused "Ignorance among Iranians" and that it should be confronted. Kasravi's thoughts have been extended to many thinkers after him, whether religious or non-religious, such as Tabataba'i, Al-Ahmad, and Shariati, although they have refrained from expressing this influence. The benefit of the present study is that, first, we become familiar with Kasravi's proposed method for understanding Iran's problems, which requires distancing ourselves from being immersed in theoretical and philosophical discussions, whether imported or domestic. And he studied the history of Iran objectively and learned lessons from it, and secondly, we can understand how later thinkers may have been influenced by a thinker who disagreed with them in the deepest foundations. The type of this article is descriptive and the method of collecting information is the direct and immediate study and examination of Kasravi's works.

Keywords: Keywords: Kasravi, Political Culture, Javad Tabatabaei, Jalal Ale Ahmad, Ali Shariati

Citation: Zahedi, Bijan, Haghighat, Hamid Reza ,Sarvestani Beyaban Navard Alir Reza (2052). **A Study A Study of Ahmad Kasravi's Political thoughts: Ignorance of Iranians, Its Roots and Remedy**. Journal of Society and Politics, Vol 3, No 10, Shiraz, PP 59-80

Extended Abstract

1. Corresponding author: Hamid Reza Haghighat, Email: drhagh@iau.ac.ir , [Tel: +98 09177154299](tel:+9809177154299) .

Introduction

In the last hundred years of Iranian history, individuals have emerged whose ideas have influenced the Iranian people's view of the world, life, and politics. Ahmad Kasravi is one of these thinkers who had his own unique and innovative way of thinking and influenced the political discussions of his time and beyond. He has different perspectives on various issues, which are sometimes new and innovative, and for this reason, he can be an interesting subject for research.

Theoretical framework

To discover the origin of Kasravi's thoughts, we need a theory that will help us understand his thoughts. Since Kasravi is a "constitutional man" and was inevitably seeking answers to the great crises of his time, it seems that Spriggans' crisis-response theory could be a suitable framework for our work.

Research method

The research method of this article is the library method and content analysis technique. In this way, Kasravi's own books were studied, as well as articles and books that other people have written about him, their content was analyzed,

and his attitude towards various issues was obtained from them.

conclusion

Kasravi was a thoughtful person who paid attention to Iran's problems from various angles and presented his own perspective without copying anyone. Of course, he had two different perspectives. On the one hand, he paid attention to the causes of Iranian backwardness and attributed the cause of Iran's backwardness to the ignorance of the masses. On the other hand, he engaged in some unsavory acts, such as burning books and disrespecting poets like Saadi and Hafez, and more importantly, the disrespect he showed towards Shia and Shiism. The research method of this article is the library method and content analysis technique. In this way, Kasravi's own books were studied, as well as articles and books that other people have written about him, their content was analyzed, and his attitude towards various

issues was obtained from A Study of Ahmad Kasravi's Political Thoughts: Trying to Find Indigenous Solutions to Iran's Problems

References

- Al-Ahmad, Jalal (1966) Studying the effects of Westernization on Iranian society and culture, Tehran, Roqagh.
- Al-Ahmad, Jalal (1977) Gharbzadeh, Tehran, Ruqah Publications, 3rd edition
- Asil, Hojjatollah (2536) A Journey in Kasravi's Political Thought, Amir Kabir, Tehran
- Fardid, Ahmad (2002) Farhi's Visit and the Apocalyptic Conquests, edited by Mohammad Madadpour, Tehran, Nazar Cultural and Research Institute.
- Hassanzadeh, Esmaeil (2002) Discourse on National Identity and Kasravi's Historiography, Quarterly Journal of National Studies, Year 4, Issue 14
- Jazayeri, Mohammad Ali (2011) Kasravi and the Cultural Encounter between East and West, Iran Nameh, Year 8, Issue 3
- Kasravi, Ahmad (1314) The Path to Salvation, Peyman, Year 2, Issue 2
- Kasravi, Ahmad (1315) Men of God, Peyman, Year 3, Issue 3
- Kasravi, Ahmad (1315) Men of God, Peyman, Year 3, Issue 3
- Kasravi, Ahmad (1933) Religion, Tehran: Armaghan Publications
- Kasravi, Ahmad (1934) Peyman Magazine, Year 1, Issue 11
- Kasravi, Ahmad (1934) Peyman Magazine, Year 1, Issue 12
- Kasravi, Ahmad (1934) Peyman, Persian Language, First Year, Number 14
- Kasravi, Ahmad (1937) Philosopher, Peyman, Year 4, Issue 13
- Kasravi, Ahmad (1942) On Philosophy, Speeches of Peyman Monthly,
- Kasravi, Ahmad (1942) Parcham, We have started working in its way, Year 1, Issue 70
- Kasravi, Ahmad (1942) Peyman, About Azerbaijan, Issue 7
- Kasravi, Ahmad (1943) Defense of Ahmad Kasravi by: Sarpas Mokhtari and Pezez Ahmadi, Parcham Newspaper and Parcham Weekly, Armaghani by: Bavar 12
- Kasravi, Ahmad (1943) Parcham Magazine, Issue 1, First Half of April
- Kasravi, Ahmad (1943) Varjand, Tehran, Farokhi Publications, first edition
- Kasravi, Ahmad (1943) Varjavand Foundation, Part Two – About Religion, first edition
- Kasravi, Ahmad (1943) What Does Hafez Say, Out of Place, Without a Cause
- Kasravi, Ahmad (1944) Read and Judge, Tehran, first edition
- Kasravi, Ahmad (1944) Work, Profession and Money in Ordinary Language, first edition, Tehran, Chapak Publications
- Kasravi, Ahmad (1945) On the path of politics, Tehran, first edition
- Kasravi, Ahmad (1945) What is the solution today? First edition, Tehran, Ordibehesht Printing House
- Kasravi, Ahmad (1946) On the Edge of Literature, Tehran, Second Edition
- Kasravi, Ahmad (1976) My life, Tehran, Book Publishing and Distribution.
- Kasravi, Ahmad (1977) Karvandi Kasravi, with the help of Yahya Zakaa, Tehran, Pocket Books Joint Stock Company, second edition
- Kasravi, Ahmad (1977) Religion, Tehran: Jar Publications
- Kasravi, Ahmad (1999) In Paramon Khrad. Tehran, Ferdowsi Publications
- Khadraei, Mohammad Javad (1400) Rational reading of the history of Iranian thought, under the theory of Iranocraticism, a review of the theory of Iranology of Seyyed Javad Tabatabaei, First National Conference on the Islamic Revolution and the Future Civilization Horizon, Tehran
- Khomeini, Ruhollah (1989) Contemporary History from the Perspective of Imam Khomeini, edited by Mohammad Hashemi Troujini, Hamid Basiratmanesh, Tehran, Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works (RA)
- Khoramshad, Mohammad Baqer, Kalantari Mahjerdi, Alireza, Solati, Hossein (2018) National Identity Discourse of Nationalism Before and After the Islamic Revolution (Adapted from the Thought of Ahmad Kasravi and Aratollah Sahabi) Quarterly Journal of Contemporary Political Essays, Institute of Humanities and Cultural Studies, Year 9, Issue 1
- Mirzamolla Ahmad - Report Magazine - January 1996 - Page 39-44
- Rajaei, Farhang (1973) Tabatabaei's Memorial for "Iran Khanum", House of Humanities Scholars
- Shariati, Ali (1972) Alavi Shiism and Safavid Shiism, Tehran, Hosseinieh Ershad.
- Shariati, Ali (1972) Alevi Shiism and Safavi Shiism, Tehran: Hosseinieh Ershad Publications

Shariati, Ali (1973) Collection of works: 9, Alevi Shiism and Safavi Shiism, Tehran: Chapakhsh Publications

Sources and references

Spriggans, Thomas (1991) Understanding Political Theories, translated by Farhang Rajai, Tehran: Ageh Publications.

Tabatabaei, Seyyed Javad (2004) The Decline of Political Thought in Iran, Discourse on the Theoretical Foundations of Iran's Decline, Tehran: Kavir Publications

Yazdani, Hossein (1978) Kasravi's writings on the Persian language, Tehran: Sepehr Publications

مقاله پژوهشی

فهم افکار سیاسی احمد کسروی در چهارچوب نظریه بحران پاسخ اسپریگنز

بیژن زاهدی: گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.

حمیدرضا حقیقت^۱: گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.

علیرضا بیابان نورد سروسناتی: گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.

دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۰۱ صص ۵۹-۸۰ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۷

چکیده

هدف این مقاله فهم اندیشه احمد کسروی تبریزی است و به این پرسش می‌پردازد که از نظر کسروی، ریشه اصلی مشکلات ایران در چیست و راه چاره چیست و به منظور یافتن پاسخ با استفاده از رهیافت «نظریه بحران پاسخ اسپریگنز» این فرضیه را مطرح می‌سازیم که از نظر کسروی، ریشه اصلی همه مشکلات «نادانی ایرانیان» است و راه چاره را در ارائه مکتب نوینی برپایه خرد بشری می‌داند که موجب وحدت و یگانگی ایرانیان را فراهم آورد. کسروی اعتقاد داشت که مسائل ایران باید توسط متفکران ایرانی و به شیوه بومی حل شود و تقلید از اروپا را نمی‌پسندید و معتقد بود که «بدآموزی‌های کهن و نو» موجب «نادانی ایرانیان» شده و باید به مقابله با آن برخاست. افکار کسروی در اندیشمندان متعدد پس از او اعم از مذهبی یا غیرمذهبی مانند طباطبائی، آل احمد و شریعتی امتداد داشته است هر چند آنها از بیان این تاثیر پذیری ابا داشته اند. فایده پژوهش حاضر این است که اولاً با روش پیشنهادی کسروی برای فهم مشکلات ایران آشنا می‌شویم که بایستی از غرق شدن در مباحث نظری و فلسفی اعم از وارداتی و یا داخلی فاصله گرفت و به مطالعه عینی تاریخ ایران و عبرت آموزی از آن پرداخت و ثانیاً می‌توانیم درک کنیم چگونه ممکن است متفکران متأخر متأثر از متفکری باشند که در عمیق ترین مبانی با آنها اختلاف دارد. نوع مقاله حاضر توصیفی و روش گردآوری اطلاعات مطالعه و بررسی مستقیم و بلاواسطه آثار کسروی است.

واژه‌های کلیدی: کسروی، فرهنگ سیاسی، جواد طباطبائی، جلال آل احمد، علی شریعتی

استناد: زاهدی، بیژن؛ حقیقت، حمیدرضا؛ بیابان نورد سروسناتی، علیرضا. (۱۴۰۴). بررسی بررسی افکار سیاسی احمد کسروی: نادانی ایرانیان،

ریشه‌ها و راه علاج. فصلنامه جستارهای جامعه و سیاست، سال ۳، شماره ۱۰، شیراز، صص ۵۹-۸۰.

۱- بیان مسئله

در تاریخ صدساله اخیر ایران، اشخاصی ظهور کرده اند که با اندیشه‌های خود بر نگرش مردم ایران به جهان، زندگی و سیاست تاثیر گذار بوده اند و احمد کسروی یکی از این اندیشه ورزان است که طرز تفکر ابداعی و خاص خود را داشت و بر گفتگوهای سیاسی عصر خود و پس از آن تاثیر گذار بود. کسروی قبل از هرچیز، بر خلاف بسیاری از نویسندگان معاصرش که به ترجمه و تقلید علاقه داشتند به تفکر و تأمل علاقه و تولید فکر بومی علاقه دارد و عمده آثار او محصول تراوشات فکری خود اوست. شخصی بی پروا و صریح اللهجه است. بسیار پرکار و فعال است و اقدامات بی سابقه او، صرف نظر از خوب یا بد بودن، مانند گزارش دقیق وقایع انقلاب مشروطه، تعریف از ایران به عنوان یک واحد جغرافیائی و تمدنی بر پایه زبان فارسی صرف نظر از تنوع نژادی و قومی، تاکید بر "نادانی ایرانیان" به عنوان عامل اصلی مشکلات ایران، حمله بی پروا و حتی غیر منصفانه به بنیادی ترین باورهای مذهبی و فرقه‌های باطنی، حمله به بزرگان ادب فارسی و برپائی مراسم عجیب مانند جشن کتاب سوزی، ستایش شاهان مقتدر مانند نادرشاه افشار، مخالفت شدید با صفویه و نفی تشیع و سیادت اخلاف آنها، قانونگرایی و مشروطه خواهی در عین حمایت از شاه مستبدی مانند رضاشاه و عواملش، مخالفت با فعالیت اجتماعی زنان آنگونه که متجددین می‌گفتند، نگاه به دین به عنوان روشی برای بهزیستن این جهانی و در نهایت معرفی دینی تازه به نام پاکدینی، تکروی و مخالفت با اکثریت روشنفکران معاصر و موارد عدیده دیگر که اکثرا ابداعی خود اوست، کسروی را به موضوعی جذاب برای پژوهش بدل می‌سازد. با این تفصیل جای آن دارد که در مورد ابعاد مختلف افکار کسروی به تأمل پردازیم و این پرسش را به میان آوریم که از نظر کسروی، ریشه اصلی مشکلات ایران در چیست و چه راهکاری ارائه می‌دهد. هر چند این پرسش مورد توجه بسیاری از نویسندگان معاصرش نیز بوده اما به گمان ما اهمیت کسروی از آن روست که بسیاری از آنچه مطرح کرده، ابداعی و یا حداقل پردازش شده به وسیله خود اوست و بر متفکران نسل بعدی نیز اثر قابل توجهی گذاشته است به گونه ای که آراء او هر کدام به میزانی و صورت و شکلی در آثار نویسندگان بعدی اعم از مذهبی و غیرمذهبی مانند جواد طباطبائی، آل احمد و شریعتی تکرار شدند هر چند آن روشنفکران از اذعان به اینکه متأثر از کسروی بوده و یا مطالبی را مطرح کرده اند که قبلا کسروی مطرح کرده، ابا داشته اند.

۲- بررسی مطالعات پیشین:

باید دانست احمد کسروی اساسا شخصیت محبوبی نیست و دشمنان او بسیار و مدافعان او اندک هستند و ظاهرا علت این خصومت، صراحت لهجه و زبان تند کسروی است که با همه در می‌افتد. روحانیت، تشیع، تصوف، بهائیت، بزرگان ادب فارسی، غربگرایان و حتی ادیبان معاصر خودش همگی آماج حملات و الفاظ تند کسروی هستند و از همین رو، کسروی در طول زندگی حتی یک دوست صمیمی در بین متفکران برجسته نداشته است. کسروی، توده‌ها را نیز آماج حمله قرار می‌دهد و آنها را صریحا «نادان» خطاب می‌کند که طبعا این رفتار موجبات منفور شدن در بین توده‌ها را فراهم می‌کرده است. گویا کسروی علاقه داشته خلاف جریان عمومی حرکت کند و به همین سبب پس از سقوط پهلوی اول و علی رغم آنکه به دلیل درافتادن با دربار رضاشاه از عدلیه اخراج شده بود و درست در زمانی که فضای عمومی مذمت دوره دیکتاتوری رضاشاهی بود، عکس بزرگی از پهلوی اول در جریده خود چاپ می‌کند و تا آنجا پیش می‌رود که وکالت دو چهره منفور حکومت

رضاشاه یعنی «پزشک احمدی» و «سریاس مختاری» را به عهده می‌گیرد. (کسروی، ۱۳۲۱: ۱۴) ظاهراً این منفوریت عجیب، که کمتر متفکر ایرانی به آن گرفتار شده، موجب گردیده که آثار علمی که در مورد کسروی نگاشته شده چندان زیاد نباشد اما همین متون معدود را می‌توان به سه دسته عمده تقسیم نمود:

دسته اول نوشته‌های معدود افرادی است که طرفدار او می‌باشند و در این میان برجسته ترین فرد حسین یزدانیان است که نخستین بار به کار گردآوری نوشته‌های کسروی پرداخته و می‌نویسد «وی در کار پیراستن مغزها و به سامان گردانیدن اندیشه‌های مردم ایران بوده و به آن تلاش داشته تا ایرانیان را از گمراهی‌ها و آلودگی‌هایی برهاند، ریشه نادانی‌ها را بکند و به بیراهه‌ها چاره اندیشد و یک دیگرگونی ژرفی در اندیشه‌ها و باورها، در جهان‌بینی و برداشت آنان از جهان و زندگانی پدیدآورد و چراغی فرا راه مردم بگذارد». (یزدانی، ۱۳۷۵). یحیی ذکا نیز از طرفداران کسروی است و عمده آثار او، به استثناء آثاری که درباب فرق و مذاهب است، در کتابی به نام «کاروند کسروی» جمع آوری نموده است.

دسته دوم مخالفان کسروی هستند که اغلب بر پاسخ به حملات کسروی به تشیع متمرکز شده و کسروی را فردی ضد اسلام، باستان گرا، غرب گرا و ناسیونالیست افراطی دانسته اند. یکی از این مخالفان امام خمینی (ره) هستند و جالب اینکه معظم له، بیش از دیگران در سخنان و آثار خود به کسروی اشاره داشته اند. به عنوان مثال ایشان ضمن تحسین اطلاعات و قلم کسروی، او را شخصی منحرف دانسته و می‌فرمایند «کسروی یک آدمی بود تاریخ نویس، اطلاعات تاریخی اش هم خوب بود، قلمش هم خوب بود، اما غرور پیدا کرد. رسید به آن جایی که گفت من هم پیغمبرم. ادعیه را هم... کنار گذاشت، اما قرآن را قبول داشت. پیغمبری را پایین آورده بود تا حد خودش؛ نمی‌توانست برسد به بالا، آن را آورده بود پایین». (امام خمینی، ۱۳۶۸: ۲۶۶). آیت الله سید نورالدین حسینی الهاشمی از روحانیون بزرگ شیراز کسروی را به مناظره دعوت می‌کند اما کسروی مناظره حضوری را نپذیرفته و پیشنهاد مناظره مطبوعاتی می‌دهد و این مناظرات در روزنامه کیهان چاپ می‌شود. گویا کسروی تعمد داشته افکار خود را از این طریق اشاعه دهد. مجموعه این مناظرات از سوی حسینی الهاشمی در کتاب «کسر کسروی» منتشر می‌گردد که کتابی نایاب است.

دسته سوم متونی هستند که بر آثار علمی کسروی متمرکز شده اند. به عنوان مثال آبراهامیان در مقاله ای با عنوان "کسروی، ملی گرای وحدت انگار" بر این نکته تاکید می‌ورزد که کسروی نخستین روشنفکر ایرانی است که زیانهای تفرقه را بازشناخته و بر وحدت ملی تاکید ورزیده است. (خرمشاد، ۱۳۹۷: ۳۳) حسن زاده در مقاله ای با عنوان «گفتمان هویت ملی و تاریخ نگاری کسروی» به ارائه دیدگاه‌های کسروی پرداخته و می‌گوید: «دیدگاه کسروی را می‌توان مجموعه نگرش‌های برگزیده و بومی روشنفکران پیشین و معاصرش تلقی کرد. وی برای اینکه به رهیافت خود، ماهیتی متفاوت دهد به مساله پندار پرداخت و احساس همبستگی را از دو بعد روحی - روانی و عوامل عینی پیشبرد. بدین ترتیب وی محور ایدئولوژی همبستگی را دین خرد گرا قرارداد. (حسن زاده، ۱۳۸۱: ۶۰)

در پژوهش حاضر، صرف نظر از قضاوت در مورد مطالعات صورت گرفته در مورد کسروی، بر آن هستیم که کسروی را از زاویه دیگری مطالعه کنیم و آن زاویه، کشف نوآوری‌های کسروی و یافتن سخنانی است که برای اولین بار توسط کسروی مطرح شده و یا اینکه قبلاً مطرح بوده اما توسط کسروی منسجم و آن چنان برجسته سازی شده که به نام کسروی ثبت شده اند. اما قبل از آغاز بحث باید دانست که آثار کسروی در سنین پختگی یعنی در بیست سال آخر زندگی ۵۵

ساله او نگاشته شده است و بدین سبب رویکرد نسبتاً ثابتی بر آثار وی حاکم است. نکته دوم اینکه هرچند کسروی نثر مخصوصی دارد اما آثار او را به راحتی می‌توان خواند و فهمید زیرا افکارش را به صورت منسجم با صراحت لهجه بیان کرده است و نکته سوم اینکه چون به گمان ما برخی افکار مهم او مورد دقت کافی قرار نگرفته، ناچاریم مستقیماً به آثار او مراجعه و از استناد به آنچه دیگران در مورد کسروی گفته‌اند حتی الامکان پرهیز کنیم بنابراین در مقاله حاضر، از روی عمد از آثار کسروی به کرات نقل قول مستقیم شده است.

۳- فرضیه:

با توجه به مطالعات انجام شده قبلی در مورد کسروی و خصوصاً مطالعه مستقیم متون او، در پژوهش حاضر فرضیه دیگری مطرح می‌سازیم که بر اساس آن از دیدگاه کسروی، مشکل اصلی ایران مشکله‌ای فکری است که کسروی عنوان " نادانی ایرانیان" را بر آن می‌گذارد. مشکلی که توده و نخبه را فراگرفته و موجب بدفهمی ایرانی‌ها در گذر تاریخ هزار ساله شده و اندیشمندان ایرانی نه تنها به رفع آن نکوشیده‌اند بلکه خود مروج این بدفهمی بوده‌اند. به گمان ما، صرف نظر از تمام عیوب غیرقابل انکار کسروی خصوصاً مواضع غیرعلمی و بعضاً هتاکانه در مورد تشیع و بزرگان علم و ادب ایران، ازاین دست‌آورد مهم او نباید غافل شد که «نادانی» مشکل اساسی و فراگیر ایران بوده و ریشه آن دربرخی بدآموزی‌ها است و راه علاج نه در تعصب بر بدآموزی‌های کهن و نه در قبول بدآموزی‌های نوین و تقلید از فلسفه و تمدن غرب و بلکه تولید راه حلی بومی و درون‌زا بر مبنای تأمل و تفکر عمیق و ترویج اندیشه ورزی خردمندانه در امور در بین خواص و توده‌هاست و در این میان، مطالعه روزآمد تاریخ به وسیله خودمان و در چهارچوب ارزش‌های داخلی و با توجه به شرایط خاص امروز ایران و نه لزوماً آنچه قدما گفته‌اند و یا آنچه مستشرقین و نویسندگان غربی نگاشته‌اند اهمیت والائی می‌یابد. راه‌علاجی که کسروی برای نخستین بار و زمانی که تقلید از اروپا پارادایم غالب بوده مطرح نموده، یعنی مشاهده عینی و دقیق وقایع و عبرت‌آموزی از تاریخ و تدوین راهکار عملی بر مبنای آن، ممکن است بخشی از راه‌علاج مشکلات زندگی امروزی ما نیز باشد که همچنان یا به دنبال تقلید از نظریات وارداتی هستیم و یا راه‌علاج را در مباحث نظری داخلی و بدون اتکا به شواهد تاریخی جستجویی کنیم. کسروی به ما می‌آموزد برای اداره مطلوب کشور، به جای فلسفه و حکمت نظری باید تاریخ خواند، از آن عبرت گرفت و به کار برد.

۴- چهارچوب نظری

برای کشف منشا افکار کسروی نیاز به نظریه‌ای داریم که ما را در فهم افکار او یاری نماید. کسروی "فرزند مشروطه" است و لاجرم در پی یافتن پاسخی به بحرانهای عظیم آن روزگار بوده و بنابراین به نظر می‌رسد که «نظریه بحران پاسخ اسپریگنر» می‌تواند چهارچوب مناسبی برای کار ما باشد. بر این اساس، اندیشه‌ها پدیداری روندی هستند که در پاسخ به بحرانها به وجود می‌آیند و در روند پیدایش، از چهار دهلیز زمانه شناسی، ریشه‌یابی، آرمان‌جویی و راه‌کارگزینی می‌گذرند. زمانه شناسی، آغاز اندیشیدن و رسیدن به شناخت است. دستگاه اندیشه ورزی مردم زمانی به کار می‌افتد که آنان به ارزیابی زمانه خود می‌پردازند و آن را بیمار و گرفتار می‌یابند. پس از احساس بیماری، اندیشمندان در پی آن هستند تا ریشه‌های گرفتاری را شناسایی کنند و دریابند چرا سامان سیاسی بیمار است و به درستی کار نمی‌کند. گام سوم آرمان‌جویی است که با این پرسش آغاز می‌شود که " اگر این اوضاع خراب است، اوضاع درست کدام است؟ سپس، نوبت به یافتن راهکار است. چگونه باید از وضع موجود

عبور و به وضع مطلوب رسید؟ در این دهلیز اندیشمند راه کارهایی برای گذار از درماندگی و رسیدن به آرمانها را پیشنهاد می‌کند. با این تفصیل به نظر می‌رسد که رهیافت اسپریگنز به جهت جامعیت در عین سادگی و رسائی، می‌تواند مبنای مناسبی برای پژوهش حاضر باشد. (اسپریگنز، ۱۳۶۵: ۲۶-۲۸)

۵- زندگی و زمانه احمد کسروی: جوان پرشور در روزگار واپاشی ملی

کسروی در شرائطی به دنیا آمد و نشو و نما کرد که ایران در شرائط واپاشی اجتماعی و فرهنگی و سیاسی و هرج و مرج و پراکندگی فکری و طبقاتی و قومی و فقر و فلاکت و نا امنی فراگیر بود. سید احمد کسروی تبریزی در ۸ مهر ۱۲۶۹ هجری شمسی، ۲۰ اسفند ۱۳۲۴ هجری قمری در محله همکاو (حکم آباد) تبریز به دنیا آمد. سه نفر از اجدادش روحانی بودند و حاجی میر قاسم پدرش نیز بازرگانی ظاهرا متشرع بود. در پنج سالگی به مکتب رفت و در سیزده سالگی به دلیل درگذشت پدر تحصیلاتش را ادامه نداد و به کار قالی بافی مشغول شد. پس از سه سال دوباره عمامه به سر گذاشت و به مکتب رفت. کسروی در سال ۱۲۸۵ وقتی جنبش مشروطه خواهی به اوج خود رسید، شانزده ساله بود. او مجذوب اندیشه‌های مشروطه خواهی شد و در شمار هواداران آن درآمد. (کسروی، ۱۳۵۵: ۴۶) مدتی با شیخ محمد خیابانی همراهی کرد و سپس از او جدا شد. بعد از به توپ بسته شدن مجلس در سال ۱۲۸۷ و شروع درگیری‌ها در تبریز، احمد کسروی خانه نشین شد و وقت خود را به مطالعه و تحقیق گذراند. مطالعاتی که او را با جهان غرب و متفکرانش بیشتر آشنا کرد. فعالیت‌های احمد کسروی و دوری او از مذهب و دین سبب شد به عنوان فردی بی مذهب مشهور شود. اطرافیانش به تدریج از او فاصله گرفتند و شغلش را از دست داد و از نظر مالی در مضیقه قرار گرفت. کسروی تا سال ۱۳۱۲ اغلب در حوزه تاریخ و زبان شناسی می‌نوشت اما بعد از این زمان به موضوعات سیاسی و اجتماعی هم علاقمند شد. انتشار ماهنامه ای به نام "پیمان" در این سالها از جمله فعالیت‌های وی بود. کسروی انتشار روزنامه "پرچم" را در سال ۱۳۲۰ آغاز کرد و با انتشار کتاب "تاریخ مشروطه ایران" مهم ترین اثر تاریخی خود را خلق کرد. در تمامی این آثار، "ایران" موضوع و هسته اصلی افکار اوست. کسروی، انتقادات زیادی نسبت به اعتقادات شیعه، تصوف، بهائیت و مادی گرایی داشت و این مذاهب و فرق را موجب تفرق مردم ایران می‌دانست. اتخاذ چنین موضعی که با قلمی بسیار تند بیان می‌شد و خصوصا حملات بی پروای او به تشیع که حالت توهین گرفته بود موجب تکفیر و در نهایت مرگ او به دست فدائیان اسلام شد. (اصیل، ۲۵۳۶: ۱۳-۱۷) ناگفته نماند که تا امروز به درستی دانسته نشده است که فتوای قتل کسروی از سوی کدام یک از فقها صادر گردیده است و فدائیان اسلام در این مورد رسماً اعلام نظر نکرده اند. پس از مرگ کسروی، علما برای آزادی کشتندگان کسروی به حکومت فشار آوردند و جشن‌ها برپا شد و به این ترتیب زندگی کسروی تبریزی در ۵۵ سالگی به پایان رسید.

۶- مشاهده بیماری: کسروی و انحطاط ایران در دوره قاجار

بدون تردید و به گواه متون تاریخی عدیده دوران حکومت قاجار از منحنی ترین دوران تاریخ ایران است. شکست‌های پی در پی از انگلیس و روس، هرج و مرج و خودسری حکمرانان، وابستگی رجال به دول بیگانه، فقر کشنده و بیماری‌های گسترده، ظهور فرقه‌های سیاسی و دینی متعدد و مشکلات عدیده دیگر ایران را به پرتگاه سقوط نزدیک کرده بود و کسروی به سان یک ناظر تاریخی با دقت این اوضاع را رصد می‌کرد و از آن رنج می‌برد و مانند سایر روشنفکران آن عصر در پی چاره جوئی

بود اما کسروی در نگرشی بلند مدت، این فلاکت را محصول یک روند تاریخی می‌دانست که از هزارسال قبل آغاز گردیده است:

در ایران هزار سال است گرفتاری‌ها آغاز یافته و زمان به زمان بدتر گردیده و تاکنون جنبشی بنام چاره جویی رخ نداده. گفتن اینکه « این توده نیک نخواهد بود» بسیار بیجاست. چیزی که هست گرفتاری بسیار بزرگیست و چاره نیز کار آسانی نیست... بایستی آلودگیها و گرفتاریها شناخته گردد و سرچشمه آنها دانسته شود و چاره نیز از آن راه آغاز یابد... (کسروی، ۱۳۲۴: ۴۲)

کسروی به صورت مشخص شرایط بحرانی روزگار خود را شرح نداده است اما در سراسر آثار او و در رگه‌های افکار او وضعیت آشفته آن دوره مشاهده می‌شود. ظاهراً آشفتگی چنان بوده که نیازی به شرح مبسوط آن نبوده است. اینک باید فهمید که به زعم کسروی، علت این فلاکت و بیچارگی در چیست.

۷- ریشه بیماری: نادانی ایرانیان

مطالعه مستقیم آثار کسروی حاکی از آن است که کسروی از تحلیل‌ها و متون رایج معاصرش فاصله گرفته و بر خلاف سایر روشنفکران که آلودگی نژاد ایرانی با نژاد ترک و عرب و یا نظام سیاسی استبدادی و نبود قانون و یا خودکامگی حکمرانان را عامل بیچارگی ایرانیان می‌شمردند و توده‌ها را در این میان بی‌تقصیر می‌دانستند، در نگرشی منحصر به فرد، «نادانی ایرانیان» را به عنوان علت اصلی سیه روزی ایرانیان مطرح می‌سازد هرچند به عوامل دیگر مانند زندگی ایلیاتی و اختلافات زبانی هم اشاره داشته است. از نظر کسروی، نخبگان و توده‌ها، همراه با هم در این دریای نادانی غرق شده اند و به عنوان مثال در مورد رفتار مردم ایران با نادرشاه افشار، که بسیار مورد علاقه کسروی است، می‌نویسد:

یکی از موضوعها در تاریخ، داستان نادرشاه است... بی‌گفتگوست که رفتار نادر ستمگرانه بوده، ولی هیچ دانسته شده که مردم ناهم ایران با آن پادشاه رفتار بسیار ستمگرانه تری می‌کرده اند؟ تاکنون کسی این را نوشته است؟ کسی از آن سخن رانده است؟ ...

کسروی سپس با برشمردن اوضاع نابسامان ایران قبل از نادر و اقدامات شگرف او می‌گوید:

اینها کارهای آن پادشاه غیرتمند بود که می‌کرد. ببینیم مردم چه می‌کردند؟ افسوس آور است که مردم ناهم ایران به استقلال کشور که نادر بازگردانیده بود، بها نمی‌دادند. به آن نام و آبرویی که دولت ایران در جهان پیدا کرده بود، ارج نمی‌گذاشتند... به خاندان بیکاره صفوی دلبستگی نشان داده بسیار می‌خواستند که پادشاهی با آن خاندان باشد. می‌نشستند و با ناهمی چنین می‌گفتند حالا که کارها درست شد پس چرا تاج و تخت را به دست صاحبش نمی‌سپارد؟... ببینید تا چه اندازه ناهم و شوم بودند. بدبختان نمی‌اندیشیدند که پادشاه برای نگهداری کشور است و هرکسی که بهتر توانست کشور را نگهدارد و مردم را آسوده گرداند به پادشاهی شایسته تر است... با این ناهمی‌های شوم خود با چنان پادشاه بزرگی دشمنی نشان می‌دادند... نادرنه، شما. اگر با چنان کوشش‌هایی با چنین رفتاری روبرو گردید آیا خودداری خواهید توانست؟ آیا نخواهید گفت اینها، جانورهای پست مردم آزارند، اینها را باید کشت و نابود گردانید؟ (کسروی، ۱۳۵۶: ۲۲۰)

به گمان کسروی، ایرانیان روزگار او، اعم از بی‌سواد و باسواد، همانگونه نادان هستند. در کتاب "در راه سیاست" می‌نویسد:

در این کشور آنچه توده انبوهند، آنها از چنین فهم و اندیشه ای بسیار دورند، هریک از آنان سرگرم نادانی‌های دیگری می‌باشند و از زندگی بیش از کوشیدن و پول درآوردن و خوش بودن را نمی‌شناسند. آنچه از دل‌های ایشان نمی‌گذرد آینده کشور است. آنچه پروایش ندارند چگونگی رفتار و همبستگی با توده‌های دیگر می‌باشد آنچه درس خواندگان و با فهمانند، آنان نیز سرگردانند و با همه تکانی که پیدا کرده اند و آگاهی‌هایی از جهان و کارهای آن یافته اند، راه به جایی نبرده اند و تلاشهایشان بیهوده است. (کسروی، ۱۳۵۶: ۷)

در آثار کسروی، توضیح متقحی در باره منظور او از «نادانی ایرانیان» دیده نمی شود اما از مجموع آثار او می توان دریافت که منظور او از نادانی، «نزیستن به آئین خرد» است و می نویسد:

یکی از گرفتاری های آدمیان کشاکش و نبردست که در زندگی با هم می کنند. توده ها با هم می نبرند، خانواده ها با هم می نبرند، یکه ها با هم می نبرند. بی آنکه بفهمند و دریابند با یکدیگر در جنگند. این از یکسو میوه آز و خودخواهیست و از یکسو هوده نبودن یک آیینی برای زیست بخردانه است. انبوه زنج زندگانی از این کشاکش بر میخیزد... یک توده که در یک جا میزند، بهر اینست که دست یکدیگر گیرند و در بسیج نیازکارهای زندگانی بهم یاری کنند، نه بهر آنکه آز و خودخواهی بکار اندازند و با کشاکش زندگی را بهم تلخ گردانند. (کسروی، ۱۳۲۲: ۳۲-۲۸)

به نظر می رسد که منظور کسروی از «خرد»، همان مفهوم کهنی است که در ادبیات سیاسی فارسی و خصوصا «شاهنامه فردوسی» مطرح شده است و باید دانست که فردوسی از معدود شعرائی است که مورد مذمت کسروی نیستند. نخستین نشانه خرد در شاهنامه، شناخت یزدان و عدم سرپیچی از فرامین او و دوری از اهریمن است که به بدی ها فرمان می دهد. خردمند شاهنامه، در پی آبادی این جهان است که خواست یزدان هم می باشد، اهل تفکر و تامل و مشورت است و خصوصا به تاریخ علاقه مند است، قصه های باستان را می شنود و درس می گیرد. به زندگی دنیوی دل بستگی دارد، در این جهان مغرور و دلیر و قدرتمند و سربلند است و مردانه زندگی می کند، شیرصفت است و از روبه صفتی به دور است. از لذات دنیوی بهره می جوید و پس از مرگ نیز در آرامش روان است. از تواضع و فروتنی و زندگی دنیاگريزانه و درویشی به دور است. خردمند شاهنامه بیش از هر چیز به کشورش یعنی ایران علاقه دارد و از شاه کشورش، که حتما بایستی از خردی سرشار باشد تبعیت کند و در سختی ها به یاری او برخیزد. (ملا احمد، ۱۳۷۵: ۳۹-۴۴) کسروی در آثار خود چنین می نماید که گوئی از دوران فردوسی به بعد، خرد و اندیشه ایرانی در اثر علل گوناگون رو به زوال رفته است و می نویسد:

پس چه شگفت که در آن دوره، ما کتابی همچون شاهنامه فردوسی نمی یابیم که سخن از مردانگی و دلیری و جانبازی و میهن دوستی براند. چه شگفت که در آن دوره یکی از نامداران، شعر در توجیه بیدادگری های چنگیز سروده و او را فرستاده خدا نامیده، یا دیگری برای تیمور، آن سگ دوزخی ماده تاریخ ساخته و جایگاهش را بهشت نشان داده...

اگر نادانی موجب سیه روزی ایرانیان است پس اینک باید فهمید که منشا نادانی ایرانیان و خرد گریزی آنها در کجاست؟

۸- موجبات نادانی ایرانیان:

کسروی به وضوح بر این نکته تاکید می کند که سه دسته عوامل باعث شده اند که ایرانیان اعم از خواص و عوام، قرنهایست که اندیشیدن بر مبنای خرد را به کناری گذاشته و گرفتار خرافات شوند. این سه دسته عبارت است از بدآموزی های کهن که اغلب در قالب شعر بیان شده، آلوده شدن اسلام اصیل به زنگارها و کیش های مختلف و بالاخره بدآموزی های نو که سوغاتی غرب است. از این منظر، کسروی از نخستین افرادی است که اعتقادات عمومی ایرانیان را در مرکز مطالعه نقادانه قرار می دهد و می نویسد:

پایه درماندگی و بدبختی توده ایران دو رشته بدآموزی های کهن و نو می باشد و زیان اینها از همه چیز بیشتر است... در این توده کیش های شیعی و شیخی و کریمخانی و بهائی و مسیحی و زردشتی و جهودی و علی الهی و اسماعیلی و صوفیگری و فلسفه کهن یونان و خراباتی گری هست. اینها ده دوازده رشته بدآموزی ها و گمراهی هاست که در این توده ریشه دوانیده... مادی گری و دیگر بدآموزی ها که در سالهای اخیر از اروپا آمده و در میان مردم پراکنده شده که اینها نیز گذشته از آنکه دستاویز به دست آزمندان و دغلکاران و ستمگران می دهد و آئین

زندگی را به هم می‌زند چون با گمراهی‌های کهن روی هم می‌آید به آشفتگی اندیشه‌ها افزوده بیکارگی فهم‌ها و خرده‌ها را بیشتر می‌گرداند. (کسروی، ۱۳۲۳: ۲۵)

الف- بدآموزی‌های کهن:

منظور کسروی از بدآموزی‌های کهن، آن دسته از آثار ادیبان فارسی است که بر دنیا‌گریزی و جبرگرایی و تقدیرگرایی و فروتنی تاکید دارند. کسروی به استثنا چند متفکر معدود مانند فردوسی، تا آنجا که توانسته به سایر اندیشه ورزان تاخته و اعتقاد دارد که آنها جاهلانی و فاسدانی بوده‌اند که بزرگترین خیانتشان این است که افکار مهملی چون جبری‌گری و اعراض از دنیا و حتی مفاسد اخلاقی را با زبان هنر به خورد مردم داده‌اند. کسروی از شعر و شاعری بیزار است و می‌نویسد:

این نافهمی که شعر را خواستی جداگانه شناسند و بی‌نیازانه به آن پردازند که می‌باید نامش را یاوه‌گویی‌گذاریم، از دیرترین زمان گریبان‌گیر شاعران ایران بوده. از همان روزی که شعر رواج یافته، بیشتر شاعران از این دسته یاوه‌گویان بوده‌اند. بهار آمده شعر گفته‌اند، پاییز رسیده شعر گفته‌اند، عید بوده شعر گفته‌اند، سوگواری پیش آمده شعر گفته‌اند. (کسروی، ۱۳۲۵: ۱۷)

در مورد خیام می‌گوید:

اگر شاعری مانند خیام در انگلستان پیدا شود که به مردم درس جبری‌گری دهد و جوانان را از کوشش و تلاش دلسرد گردانیده به مستی و تنبلی و بی‌غیرتی وادارد، هر آینه او را به دادگاه کشند و حکم بند و زندان دهند و شعرهایش را همه به آتش کشند. (کسروی، ۱۳۲۵: ۳۶)

و در مورد مولوی:

مولوی از تیپ خیام است. به این معنی که بدآموزی بوده که از شعر سود می‌جسته. شما می‌دانید که مولوی از سران صوفی‌گری به شمار می‌رفته. باز می‌دانید که صوفی‌گری یکی از گمراهی‌های بزرگ می‌بوده... مولوی چون صوفیان دیگر، جهان و زندگی را خوار می‌دارد و پرداختن به آن را بد می‌شناسد: اهل دنیا از کهن و از مهین لعنه الله علیهم اجمعین. (کسروی، ۱۳۲۵: ۴۳)

و در مورد سعدی:

زبان گفته‌های سعدی از چند راه است. نخست از راه جبری‌گری که در آن پافشاری بسیار از خود نشان می‌دهد و رسوایی‌ها بار می‌آورد. دوم اندیشه‌های صوفیانه. سوم اندیشه‌های پست و بی‌خردانه زمان خود را به رویه پند یا حکمت انداخته. چهارم زشت‌ترین گفته‌های سعدی باب پنجم گلستان اوست، سعدی خط سبز دوست دارد نه هر الف جوال‌دوزی. ببینید چه پستی‌ها در این یک داستان پدیدار است. (کسروی، ۱۳۲۵: ۳۷)

و در مورد حافظ:

آن‌همه ستایش‌های گزافه‌آمیز از باده که حافظ کرده، آن‌همه پافشاری که به بیهوده بودن کوشش و تلاش نشان داده... آن بی‌شرمی که در بچه‌بازی از خود می‌نماید، از چه رو بوده؟! از این شعر چه معنای بخردانه‌یی توان درآورد: دوش دیدم که ملایک در میخانه زدند، گل آدم بسترشند و به پیمانه زدند. (کسروی، ۱۳۲۲: ۲۲)

کسروی نگاهی عین‌گرا دارد. مطالب را روشن و ساده می‌خواهد و می‌فهمد و از ذهن‌گرایی و تفکیک معنی ظاهری و واقعی فاصله می‌گیرد و به همین دلیل متون ادب فارسی که با لایه بندی کلمات، مقصود غائی را مستتر می‌کنند بر نمی‌تابد. در یک تحلیل منصفانه، هرچند منتقدان این رویه را ناشی از کم‌سوادی او شمرده‌اند اما نقد او بر ادیبان ایرانی مبنی

بر آنکه با ترویج دنیاگریزی و تقدیرگرایی و تسلیم طلبی و جبراندیشی موجبات زوال قدرت ملی ایران را فراهم آورده اند قابل توجه جدی است که البته پرداختن به آن در این مقاله نمی گنجد.

ب- آلودگی اسلام به زنگارها و کیش‌ها:

از نظر کسروی آلودگی‌ها اسلام اصیل به کیش‌ها، خرافات و دیگر زنگارها عامل دوم نادانی ایرانیان است. برخلاف تصور رایج و آنگونه که خودش ادعا دارد، کسروی با اسلام مخالف نیست و هر چند به "گرفتاری هزارساله" اشاره می‌کند اما مقصود او بر خلاف متفکرانی چون میرزا آقاخان کرمانی و فتحعلی آخوند زاده حمله به اسلام نیست. کسروی به پیامبر اسلام و امیرالمومنین علی بن ابیطالب (ع) احترام می‌گذارد هرچند احتمالا نبوت در دیدگاه کسروی ماهیتی غیر وحیانی دارد و دین اسلام را تراوشات فکری به قول خودش "آن پاک مرد عرب" می‌داند که در پی بنیادگذاری آئینی بهتر برای بهزیستی این جهانی مردمان عصر خودش بود. اما به گمان او، این آئین پاک به کیش‌ها و آئین‌های جاهلانه آلوده شده است. کسروی، رواج کیش‌های متعدد را از نمونه‌های آلودگی اسلام به زنگارها می‌داند:

در توده مردم کیشهای شیعی و شیخی و کریمخانی و بهایی و مسیحی و زردشتی و جهودی و علی‌اللهی و اسماعیلی هست. آنگاه صوفیگری هست، فلسفه کهن یونان هست، خراباتیگری هست، اینها ده دوازده رشته بدآموزیها و گمراهیهاست که در این توده رویش دوانیده و رویهمرفته سه زبان بزرگی را در بر می‌دارد: نخست اینها بدآموزی‌هاییست که با زندگی ناسازگار است و تا اینها باشد ایرانیان نه از دانشهای اروپا و نه از جنبشهای دیگری که پیش آمده و یا پیش خواهد آمد بهره یاب نتوانند بود. دوم اینها مایه چند تیرگی مردمست و یک توده را از هم پراکنده، و دشمنی بیمان آنها انداخته است. سوم اینها چون در میان خود با هم ناسازگار است، هر کسیکه چند رشته از آنها را فرا می‌گیرد و در مغز خود جا می‌دهد. مثلا شیعیگری را با صوفیگری با هم می‌گیرد. این مایه سرگیجی او گردیده فهم و خرد او را از کار می‌اندازد. (کسروی، ۱۳۲۴: ۳۵)

در مورد تشیع معتقد است که تشیع در آغاز نهضتی از افراد پاک بوده اما هنگامی که صفویه به قدرت رسیدند، تشیع از مسیر خود منحرف شد:

شیعیگری نخست یک کوشش سیاسی بی‌آلایشی، و شیعیان بیشترشان مردان ستوده نیکی می‌بودند و پاکدلانه و غیرتمندانه در آنرا می‌کوشیدند. چیزیکه هست شیعیگری در این سادگی خود نایستاد و هر زمان رنگ دیگری به آن زده شد. (کسروی، ۱۳۲۳: ۸) در دوره صفویه شاه اسماعیل به سنی کشی پرداخته با زرو شمشیر، شیعیگری را را به همه جاری ایران رسانیده نفرین و دشنام به ابوبکر و عمر و دیگر یاران پیغمبر را پیشه ایرانیان گردانید. از این زمان شیعیگری کیش رسمی ایران گردید و سیاست کیش و کشور بهم آمیخت. (کسروی، ۱۳۲۳: ۱۶)

آثار کسروی علیه تشیع کم حجم ترین قسمت آثار اوست که اغلب در کتاب کوچک «شیعی‌گری» و یا همان «بخوانند و داوری کنند» ارائه گردیده است. محور اصلی کتاب فوق زیر سوال بردن مفهوم امامت یعنی بنیادی ترین دغدغه شیعه است. مباحث کسروی در این مورد جدید نیست و بارها مورد مجادله بوده و پاسخ آن نیز از سوی متکلمین شیعه داده شده است. برخی از ادعاهای تاریخی کسروی در آن کتاب نیز فاقد سند معتبر است و در هر حال کتاب مزبور بر خلاف آثار تاریخی کسروی فاقد ارزش علمی به نظر می‌رسد. هر چند مشابه نقد او مبنی بر ورود خرافات به آئین‌های شیعه بعدها از سوی متکلمین بزرگی مانند شهید مرتضی مطهری در کتاب «حماسه حسینی» ابراز شده است اما لحن گزنده و ادبیات ناپسند کسروی در این کتاب، جنبه‌های مثبت برخی آثار او را عمیقاً تحت الشعاع قرار داده به گونه ای که به استثناء امام خمینی، هیچ متفکر دیگری جرئت نکرده که ضمن مقابله با دیدگاههای کسروی در مورد تشیع و بعثت و

امامت، به جنبه نوآورانه و سودمند آثار کسروی اشاره کند. کسروی در مورد برخی مقدس ترین معصومین شیعه کلماتی بسیار موهن به کار می برد و با روحانیت شیعه نیز به سختی عناد دارد و از برخی بزرگان علما شیعه مانند خواجه نصیرالدین طوسی با ادبیاتی آنچنان ناپسند یاد می کند که ذکر عبارات او به جهت رعایت انصاف و ادب علمی میسر نیست.

ج- بدآموزی های نوین: تقلید کورکورانه از فلسفه و سبک زندگی اروپائی

بر خلاف تصور رایج، کسروی عمیقاً غرب ستیز است و به تقلید از فلسفه و سبک زندگی اروپائی اروپائی که آنها را بدآموزی نوین می خواند به شدت می تازد:

آیا رواست در امروز جهان کسانی در ایران مغز خود را آشفته پندارهای کهنه و پوسیده ی یونانیان بدارند؟ آیا رواست در زمانی که مردمان را بیش از همه روشنی اندیشی و نیرومندی خرد می باید هزاران مرد در این کشور هوش و خرد خود را فدای یاوه اندیشی های گذشتگان سازند؟ (کسروی، ۱۳۲۱: ۱۰۳)

آداب و رسوم و فرهنگ اروپائی در افکار کسروی جایی ندارد:

اگر کار با لاف و دروغ پیش می رفت اروپا می توانست کانون تمدن گیتی باشد. ولی کدام لاف و دروغ است که در نیمه راه در نموده و در برابر راستی از پا نیافتد؟ حال اروپا بدان میماند که کسی چون هنگامی جوان و نیرومند بوده هر چه سال کند بشمار نیاورده و همیشه خود را جوان و نیرومند پندارد بلکه در آخر پیری و سختی ناتوانی باز هم دم از جوانی و نیرومندی زند. در یک قرن پیش اروپا پس از یک رشته شورشهایی قانونهای عادلانه داشته و روزگار خوشی پیدا کرده در آن روز اروپا همه مردم را آزاد و برابر و برادر میدانسته و خود جای آن بوده که به تمدن بالید، و دم از برتری و بهتری بزند. ولی اکنون از آن خوشیها و نیکیها کمتر نشانی مانده و حال امروزی اروپا در خور آن است که مایه سرافکندگی هر اروپایی باشد. (پیمان، ۱۳۱۳: ۷)

کسروی بر خلاف اکثر قریب به اتفاق روشنفکران عصر خود به اروپا علاقه ای ندارد و آنجا را آرمانشهر خود نمی داند و به تباهی اخلاق در اروپا می تازد:

در اروپا هر سالی هزارها بلکه دهها هزار رمان اخلاقی چاپ می کنند. صدها هزار بلکه میلیونها فیلمهای اخلاقی نشان می دهند. صدها کتاب در فلسفه اخلاقی و در تربیت تالیف می نمایند. در هر مملکتی صدها معلم اخلاق وجود دارد که در مدارس تدریس علم اخلاق می کنند. با این همه حال فساد اخلاق اروپا آنست که خبرهای آن هر روز در روزنامه ها می خوانیم. معلوم است که هر چه زیادتیر می کوشند اخلاق زیادتیر خراب می شود. (پیمان، ۱۳۱۳: ۱۶)

و در جای دیگر به خود باختگی در برابر اروپا خرده می گیرد:

اروپائیان دم از ناتوانی و کارندانی شرق می زنند و به همین دستاویز بر پاره سرزمینها قیومت کرده و بر بسیاری از کشورها دست اندازی می کنند. دلیلشان هم یکی اینست که در شرق قانون نیست و کارها آشفته و نابسامانست... ما اگر قانون نداشتیم یا قانونهای اروپا بهتر بود جای ایرادی نبود. ولی سخن این است که شرقیان قانونهای آموزنده و سنجیده را که داشته اند از دست داده بجای آنها قانونهای بیخردانه ای را می گیرند. این خود زبونی است، زبونی که هرگز تن در نباید داد (جزایری، ۱۳۹۰: ۹)

کسروی با فمینیسم غربی و برابری مطلق زن و مرد نیز مخالف است:

اگر مقصود حقیقت است، زن و مرد در یک جایگاهند. نمی توان گفت: زنها پست تر از مردانند. نمی توان گفت: زنها باید از فلان حق محروم باشند. چیزیکه هست اینهم نمی توان گفت: زن و مرد از هر باره یکی هستند، هرکاری که مرد می کند زن هم باید کند و می تواند کند... چیزیکه بسیار روشن. خدا زن را برای کارهایی آفریده و مرد را برای کارهایی. وظیفه ویژه های که آفریدگار برای زن منظور داشته

خانه نگهداری و بچه پرورست. این کاریست که طبیعت ویژه او گردانیده. اکنون سخن در آنست که آیا زن با اینحال نماینده مجلس یا وزیر کشور تواند بود؟ ...آری زنها باید درس خوانند و از معنی کشور و توده و از جریانهای سیاسی جهان آگاه باشند. در انتخابات نیز در رای شرکت کنند. من هیچگونه تفاوت میانه آنها با مردان نمی توانم گذاشت جز اینکه وظیفه خانه داری و مادری آنها را مانع از وزارت و وکالت می شناسم و حقیقت اینست که آن وظیفه را از حیث اهمیت و احترام کمتر از وزرات و وکالت نمی بینم. (کسروی، ۱۳۲۴: ۲۹)

اینک که ریشه مشکلات ایران از دید کسروی مشخص شد، باید دید که آن آرمانشهری که در سر می پرورانده چه ویژگی هائی دارد.

۹- آرمانشهر کسروی: ایران خردمند

بر اساس بررسی ما در این پژوهش و بر خلاف قول مشهور، کسروی نه ناسیونالیست افراطی است و نه باستان گرا. در آثار کسروی علاقه ای مبنی بر بازگشت به آئین ها و آداب و رسوم ایران باستان، آنگونه که در آثار امثال مجتبی مینوی و شجاع الدین شفا و صادق هدایت مطرح شده، وجود ندارد. در آثار کسروی بر خلاف ناسیونالیست های آن دوران، اسلام عامل سیه روزی ایرانیان خوانده نمی شود و اعراب «موجودات وحشی سوسمارخور» تلقی نمی شوند. حتی بر خلاف امثال عارف قزوینی که در اهانت به ترکها فروگذار نمی کرد کسروی به اتراک احترام می گذارد. کسروی، آرمانشهر خود را بر اساس تراوشات ذهنی خود به روشنی ترسیم کرده است. در دیدگاه کسروی، «ایران» بالاتر از همه چیز است:

ایران باید با همه خاک خود بماند و ما در این کشور برای خود زندگی کنیم و در پی آسایش و خوشی خود باشیم. ما یکی از توده های جهانیم و این سرزمین میهن ماست. باید نیک باشیم و خود را از آلودگیها بیبرانیم و کشور خود را آباد گردانیم و با سرفرازی زندگی کنیم. این باید بود آرمان ما. (کسروی، ۱۳۲۴: ۴۷)

ایران در دیدگاه کسروی، یک هویت جغرافیائی و تاریخی و تمدنی است که از مردمی با نژادهای گوناگون تشکیل شده است:

بیست میلیون مردم، یا بیشتر و کمتر، که توده ای پدید آورده اند و در یک کشور میزیند، این معنایش آنست که خواسته اند در زندگانی همدست و همدرد باشند و نیروها و کوششهای خود را رویهم ریزند و در بسیج نیازاکها و در نبرد با بدیها و بیماریها و گرفتاریها بهم یابری کنند. اکنون سخن در آنست که آن کشور خانه توده و سرچشمه زیست ایشانست که باید ارجش دانند و نگاهش دارند و همدل و همدست بآبادیش کوشند. پرستش بهمین که گفته میشود اینهاست. میهن ارجمندتر از خانه است و باید گرامیش داشت. پرستش بهمین به هر کسی بایاست. (کسروی، ۱۳۲۲: ۸۵-۸۴)

آنچه این ملت را به هم پیوند می دهد، علاوه بر جغرافیا و تاریخ، زبان فارسی است و همه گویش های زبانی باید حذف شوند.:

ما به نام صلاح توده ایران می گوئیم باید زبان یکی باشد. این دلیل جوانمردی آذربایجانیان است که از احساسات خودخواهانه جلو گرفته و تعصب جاهلانه را کنار گذاره و در راه سعادت توده و کشور پیشگام گردیده، می گویند باید از ترکی چشم پوشید و تا می توان رواج فارسی را در میان آذربایجانیان بیشتر گردانید. (کسروی، ۱۳۲۱: ۴۷۹)

آرمانشهر کسروی، ایرانی است که بر مبنای خرد ایرانی اداره شود یعنی بر مبنای دنیاگرایی، شناخت یزدان و سپاسگزاری و تبعیت از فرمان او، علم گرایی، و تمرکز بر آنچه سودمند است:

آدمیان اگر خرد را بشناسد و پیروی از آن کنند، زندگانی به راه دیگر افتاده، بیشتری از رنجها از میان خواهد رفت. از راهنما گردانیدن خرد چند نتیجه بسیار گرانبه بزرگی بدست تواند آمد.... این باورها و اندیشه های پریشان و پراکنده که در مغزها جا گرفته، و این کیشهای

گوناگون در میان مردمانست نابود گردیده جهان از آن پاک خواهد شد... به این جنگها و خونریزیهای دولتها میدان نخواهد ماند. چه ما این نیز گفته ایم که برای زیست توده‌ها و رفتار آنها با یکدیگر هم، راه بخردانه روشنی هست... زندگانی بسیار گردیده آدمیان توانند از آسایش و خوشی نیک بهره مند شوند... جهان آباد، و روی زمین سبز و خرم و خوراک و نوشاک و پوشاک و دیگر نیازمندیهای زندگانی بسیار فراوان تواند بود. (کسروی، ۱۳۷۸: ۱۷-۱۸)

در این مدینه فاضله، تفرقه عقیدتی وجود ندارد و همه تابع یک ایدئولوژی واحد و به عبارت دیگر یک دین جدید بر پایه خرد بشری هستند که رهنمای آن دین، خود کسروی است:

چگونه توان گفت که بدین نیازی نیست؟ چگونه توان گفت که یک راهی نمیآید؟ کسانی خواهند گفت: شما خود می‌گویید: خدا بآدمیان خرد داده که نیک و بد را بشناسد. پس چه نیازی بدین میباشد؟ می‌گوییم: راستست، بهر شناختن نیک و بد و راست و کج آدمیان خرد داده شده ولی خردها را نیز آموزگاری باید. دین آموزگار خردهاست. خردها از دریافت آموغیا در نمانند. ولی آموزگاری میباشد که آموغیا را بیاد آنها اندازد. خردها از این باره مانده چشم‌هاست. چشم هر چیزی را تواند دید ولی باید به پیشش آورده شود. خرد نیز هر آموغی را تواند دریافت. ولی باید بآن یاد آورده شود. (کسروی، ۱۳۲۲: ۵۴)

در مدینه فاضله کسروی، حکومت هرچند باید مقتدر باشد اما بایستی به سبک مشروطه و بر اساس قانون اداره می‌شود:

ایرانیان باید به مشروطه یا حکومت دموکراسی وفادار مانند. باز هم می‌گویم: مشروطه بهترین شکل حکومت است. این نهاد آدمست که هر زمان پی چیز تازه ای رود. این یکی از هوسهای اوست. ولی در کارهای اجتماعی پیروی از هوس نتوان کرد. در کارهای اجتماعی باید تنها در بند سود و زیان بود، و یک چیزیکه سودمند است همیشه نگه داشت. رژیم حکومت کفش و کلاه نیست که زود عوض شود... در زمینه مشروطه آنچه اهمیت دارد آنست که بکوشند و توده را شایسته این رژیم زندگانی گردانند، بهر حال باید نسبت بآن وفادار مانند... همچنان ایرانیان باید بروی تمامیت ایران و اینکه همه استانها دارای یک حکومت باشد، چنانکه تاکنون بوده، باید باور کرد که از خودمختاری استانها نتیجه درستی بدست نخواهد آمد. این کوششها اگر ادامه یابد، شیرازه ایرانیت را از هم خواهد گسلانید. (کسروی، ۱۳۲۴: ۳۶)

به این ترتیب کسروی برای خود مدینه فاضله ای تعریف می‌کند که به گمان او، برگرفته از اسلام حقیقی و بدون زنگار است. مردمی متحد در کشوری یکپارچه به نام ایران و با زبان فارسی که در پی اقتدار، آبادانی، سربلندی و سرافرازی کشور خود هستند. به آئین خرد زندگی می‌کنند. تمدن این ملت خودجوش است و بدآموزی‌های کهن و نو را به دور انداخته است و بالاخره نظام سیاسی آنها مبتنی بر آزادی، عدالت، قانون و مشروطیت است. اما این آرمانشهر چگونه باید محقق شود؟

۱۰- راهکارهای کسروی:

کسروی برای مشکلات گفته شده، راه حل عملیاتی پیشنهاد می‌کند. مباحث او در این مورد کاملاً منجز است هرچند برخی راهکارهای او میل به توهین و خشونت دارد. در مورد مقابله با بدآموزی‌های کهن، با آثار ادب فارسی به ستیز برمی‌خیزد تا جایی که حتی کتب ارجدار و مقدس شیعه و کتب برجسته ادب فارسی را به آتش می‌افکند:

ما یکم دی ماه (یا روز یکم زمستان) را عید گرفته در آنروز در همه جا کتابهایی را می‌سوزانیم. این کار را چرا می‌کنیم؟ کتابها را چرا می‌سوزانیم؟ برای اینکه آنها را سرچشمه بدبختیها می‌شناسیم و بیاری خدا و بخواست او بخشکانیدن آن سرچشمه میکوشیم. (کسروی، ۱۳۲۲: ۳)

کسروی همچنین به نوشتن کتاب و مقاله، خصوصاً در زمینه تاریخ رو می‌آورد. کسروی بر خلاف باستان گرایان آن دوران به بیماری نوستالژی گرفتار نیست و هدف او از توجه به تاریخ، عبرت آموزی برای حال و آینده است:

یکی از آرزوهای ماست که چنانکه با کتابهای زیانمند دشمنی نموده به نابودی آنها می‌کوشیم به کتابهای سودمند هواداری نشان داده له فراوان گردانیدن آنها کوشیم. یکی از زمینه‌هایی که ما دوست می‌داریم کتاب نوشته شود و یا به چاپ رسد تاریخ است. تاریخ ایران، تاریخ اروپا، تاریخ جهان هر یک زمینه گشاده دیگری است که به کتابهای بسیاری نیاز دارد. (کسروی، ۱۳۵۶: ۲۱۹)

راهکار بعدی، به قول خودش زدودن زنگارها از اسلام است و می‌نویسد:

سخنانی که من درباره خداشناسی می‌گویم، کسانی آنها را دین نوین پنداشته و به دشمنی برخاسته اند، ولی این سخنان همه اسلام است. خدا به من فیروزی داده که زبان قرآن را می‌دانم و اسلام را می‌شناسم و هر آنچه درباره خداشناسی می‌گویم، جز گفته‌های قرآن نیست. بنیاد دین نوین پس از اسلام جز هوس و نادانی نیست. من از این نادانی بیزارم. خدا بر من نبخشد اگر سخنی به خودخواهی بگویم یا گامی در راه هوس بردارم. من پراکندگی دینی را مایه بدبختی مردم دانسته، بر آن کسانی که راه‌های جدید بر مردم باز کرده اند، نفرین‌ها می‌فرستم. پس چگونه رواست که خویشتن راه جدای دیگری باز کنم؟» (کسروی، ۱۳۱۶: ۱۰-۱۳)

کسروی اگرچه با فلسفه اروپائی مخالف است اما بر ضرورت آموزش علوم و فنون اروپائی تاکید دارد:

ایرانیان دو چیز را کم دارند که من اینک خلاصه یاد می‌کنم: ایرانیان به علوم و صنایع اروپایی نیاز شدیدی دارند که یاد بگیرند و در آباد کردن کشور و برخورداری از این موهبت‌های خدایی از آنها استفاده کنند. در ایران باید حقایق زندگانی خوب رواج یابد و ایرانیان از گمراهیها و نادانی‌های که به عنوان مذهب یا ادبیات یا عرفان یا به هر عنوان دیگری گرفتارشان کرده و از زندگانی باز می‌دارد رها بشوند و از روی فهم و بینش به کارهای زندگی وارد بشوند (کسروی، ۱۳۲۳: ۳۶)

در نهایت کسروی، راه رهائی ملت ایران را در یک ایدئولوژی واحد و فراگیر می‌داند و نام آن را «پاک دینی» می‌گذارد:

شاید کسانی بگویند: کدام دین مقصود شماست؟ می‌گویم: دین یکی بیش نیست. همه پیغمبران از نزد خدا آمده اند و همگی یک دین آورده اند، ولی چون دین دیگران از میان رفته و تنها دین اسلام باز مانده، امروز همگی باید به این دین بگرایند و آن ساخته کاری‌ها را که به نام پیغمبر دارند را کنار بگذارند. دین شناختن خدای یگانه و باور کردن به جاودانی روان است و در این باره، اسلام آخرین درس را به جهانیان داده. (کسروی، ۱۳۱۴: ۸۵)

این دین بر مبنای خرد بشری پایه گذاری شده است. عبارات کسروی در مورد پاکدینی که اغلب در کتاب «ورجاوند بنیاد» ارائه شده، نوعی کلی گوئی به نظر می‌رسد و از کلماتی استفاده می‌کند که کشدار و بسیار تاویل پذیرند:

دین آنست که مردمان، جهان و آیین آنرا نیک شناسند و آمیغهای زندگی را دریابند، و گوهر آدمیگری را بدانند و زندگی را از راه خرد کنند. آنست که هر چیزی را، از پیشه و داد و ستد و بازرگانی و کشاورزی و افزار سازی و زناشویی و زیست توده ای و سر رشته داری و مانده اینها- بمعنی راستش شناسند و بمعنی راستش بکار بندند. آنست که بآرستن جهان کوشند و تا توانند از بدیها بپیرایند. آنست که روانها نیرومند و جانها در زیر دست و زندگی از روی روان و خواهاکهای آن باشد. آنست که هر کسی در خواهاکها و کناکهای خود در بند آسایش همگان باشد. آنست که آدمیان از آفریدگار و خواست او ناآگاه نمانند و پی خواستهای بی ارج خود را نگیرند. (کسروی، ۱۳۲۲: ۵۰)

از نگاه کسروی، برای رسیدن به این آرزوها، نیاز به حکومتی مقتدر و کاردان است:

همه میدانیم امروز ایران گرفتار دسته بندیهاست. در سایه نبودن سیاستی روشن و دولتی نیرومند، گروهی به شوروی گراییده اند و گروهی به انگلیس می‌کوشند و دسته بندی‌های بزرگی پدید آمده که آن خود مایه گرفتاریست. بویژه اگر رنجیدگی در میانه دو دولت پدید آید هر آینه این دو دستگی در ایران به پیکار خواهد انجامید. چنانچه میرزاملکم خان مثل زده امروز حال ایران یک کشتیست که در دریایی موج خیز افتاده و ناخدا کشتیبانی هم نیست. جای هیچ گفتگو نیست که باید در ایران چه کار باشد: یا دسته نیرومند شاینده ای با راهی روشن بروی کار آید و سر رشته کشور را بدست گیرد و خردمندانه و دوراندیشانه آنرا راه برد، و یا همچون زمان رضا شاه دیکتاتوری برخیزد و با دلخواه خود کارهایی کند و یا کشور همیشه دچار آشفتگی باشد و روزبروز بدتر گردد. (کسروی، ۱۳۲۴: ۴۴)

۱۱- پایان کسروی

پایان زندگی کسروی، فرجام خوشآیندی نیست. کسروی در مقام اندیشمند، در مقام مورخ، در مقام ناظر و گزارشگر و در مقام یک ایران دوست بدون تردید جایگاه برجسته ای دارد اما همان روحیه تک گفتار و خودشیفتگی، مسیری بی تناسب با جایگاه علمی برای وی رقم زد. کسروی در اواخر عمر، خود را نه یک دانشمند و بلکه پیامبری می دانست که هرچند به او وحی نشده اما برانگیخته شده است و در همین مسیر بزرگان تشیع و ادب و عرفان فارسی آماج خشن ترین و غیر منصفانه ترین حملات او قرار گرفتند و بالاخره سنت بسیار زشت کتاب سوزان را به راه انداخت که هیچگونه توجیه منطقی و و اخلاقی و علمی ندارد. در آثار کسروی مذهب تشیع به عنوان سنت قویم ملت ایران و از عوامل وجودی و هویت ساز این ملت و خصوصا شخصیت های مقدس آن آماج توهین ها قرار می گیرد. جالب آنکه در سالهای پس از سقوط پهلوی اول، احمد کسروی آن مرد مشروطه خواه و دلبسته به قانون گرایی، به مدافع سرسخت رضاشاه تبدیل می شود و او را به خاطر سرکوب بی رحمانه اقوام و عشایر و درافتادن با نمادهای تشیع مانند مراسم عاشورا می ستاید و تا آنجا پیش می رود که دفاع از خشن ترین جلادان حکومت پهلوی یعنی سرپاس مختاری و پزشک احمدی را به عهده می گیرد و در نهایت، حمله موهنانه به تمامی فرق و مذاهب و تلاش برای نابودی همه آنها و جریحه دار کردن احساسات عمومی نه تنها موجب وحدت و همدلی جامعه، آنگونه که کسروی خواهان آن بود نمی شود و بلکه موجب بروز تنش و اختلاف می گردد. کسروی چنان منفور شده بود که پس از مرگ به دست فدائیان اسلام، جایی برای خاکسپاری او پیدا نمی شد. به علت ارتداد، امکان دفن او در گورستان مسلمانان وجود نداشت و حتی متولی صوفی مقبره ظهیرالدوله که مدفن شعرا و روشنفکران بود، به دلیل حملات کسروی به متصوفه اجازه دفن او در آن محل نداد و ناچار کسروی و منشی او را در آبک شمیران در نزدیکی امامزاده قاسم در پای کوه به خاک سپردند و آثار قبر را امحاء کردند و امروزه کسی به درستی نمی داند گور کسروی کجاست.

۱۲- میراث کسروی

هرچند وجود مشابهت در افکار دو اندیشمند به تنهایی و به لحاظ استنتاج منطقی دلیل نمی شود که یکی را متأثر از دیگری بدانیم اما در مطالعات اندیشه سیاسی مرسوم است که فرض می شود متفکرین متأخر، آثار متفکرین متقدم را مطالعه و از آن اثر می پذیرند و با این مفروض می توان مدعی شد که کسروی سه اثر بزرگ بر اخلاف خود گذاشته است که هر کدام جای پژوهش جدید دارد. نخستین اثر که جنبه مثبت کارنامه او محسوب می شود تفکر عمیق مبتنی برمشاهده گری و تاریخ نگاری دقیق ایران است. کسروی مطالعه تاریخ را برای گسترش علم نمی خواهد و بلکه خواست او مطالعه تاریخ و درس گرفتن از آن برای بهبود اوضاع ملت ایران است و دریک کلام "مطالعه تاریخ برای خدمت به ایران". این سنت بعدها در آثار روشنفکرانی مانند سید جواد طباطبائی و «نظریه ایرانشهری» ادامه پیدا می کند. فرهنگ رجائی در مطلبی که برای بزرگداشت سید جواد طباطبائی طباطبائی تهیه نموده ضمن تصریح بر قرابت افکار طباطبائی با افکار کسروی بر این نکته تاکید دارد که وجه اشتراک این دو نفر را در اهتمام به تعریف، توصیف، روزآمدی خودتعریفی جمعی ما ایرانیان و در تمرکز بر تعریف امر ملی در قالب استاندارد امروزی دولت کشور است. (رجایی، ۱۴۰۲) به گمان ما قرابت کسروی و طباطبائی بیش از آن است که فرهنگ رجائی اشاره کرده و به عنوان مثال نظریه «زوال اندیشه سیاسی ایران» جواد طباطبائی با نظریه کسروی در باره «ریشه هزارساله نادانی ایرانیان و بدآموزی های کهن و نو» شباهت زیادی دارد. همان خصومتی که کسروی با صفویه و حتی برخی ادبای فارسی مانند سعدی دارد در کنه سخنان طباطبائی نیز قابل مشاهده است و بالاخره همانگونه که کسروی خودش را

پیامداری می‌دانست که دین و راه و روش نو و همه جانبه ای برای ایران آورده است، طباطبائی نیز مقام و جایگاه مشابهی برای خود قائل بود و خودش را منجی تاریخی ایران می‌دانست که پس از هزار سال زوال اندیشه سیاسی به نجات این ملت برخاسته است. (طباطبائی، ۱۳۸۳: ۳۵۲) هر چند طباطبائی نیز اشاره ای به تاثیرپذیری و یا حداقل هم نظری خودش با کسروی ندارد.

دومین میراث کسروی درافتادن او با «تمدن صفوی» و «روحانیت شیعه» است. هرچند کسروی اذعان دارد که دوران صفوی از ادوار رشد ایران بوده و از میان این سلسله شاهان کاردانی برخاسته اند (کاروند کسروی، ۱۳۵۲: ۵۵) اما نخستین کسی است که صریحاً به صفویه می‌تازد و در مقاله «شیخ صفی و تبارش»، حتی سیادت صفویه و انتساب آنها به امام موسی الکاظم (ع) را نفی می‌کند و شیعه شدن آنها را مصلحتی سیاسی می‌خواند. کسروی در آثار خود به ابعاد فرهنگی تمدن صفوی و همچنین روحانیت شیعه که به گمان او در این دوره ساخته شده یورش می‌برد و آن را مایه انحطاط ایران می‌داند. این میراث کسروی بعدها در آثار علی شریعتی و نظریه "تشیع صفوی و تشیع علوی" او آشکار می‌شود. شریعتی علی رغم علاقه و احترام به تشیع، همانند کسروی، صفویه را مذمت می‌کند و میگوید «تشیع دارای دو دوره کاملاً منفک و جدا از هم است. یکی دوره‌ای از قرن اول، که خود تعبیری از اسلام حرکت است در برابر اسلام نظام حاکم... و یکی دوره‌ای از زمان صفویه تاکنون، که دوره تبدیل شدن شیعه حرکت به شیعه نظام (شریعتی، ۱۳۹۲، م.آ. ۴۶: ۴۷) در دوره صفویه مذهب تشیع تغییر جهت می‌دهد. تشیع ضد وضع موجود، تشیع وفق وضع موجود می‌شود. (شریعتی، ۱۳۹۲: ۲۰۶) شریعتی مانند کسروی با روضه خوانی مخالف است و میگوید «در دوره صفوی وزیر امور روضه‌خوانی و تعزیه‌داری رفت به اروپای شرقی و درباره مراسم دینی و تشریفات مذهبی آنجا تحقیق کرد و همه را به ایران آورد و در اینجا، به کمک روحانیون وابسته به رژیم صفوی، آن فرم‌ها و رسوم را با تشیع و تاریخ تشیع و مصالح ملی و مذهبی ایران تطبیق دادند و به آن قالب‌های مسیحی اروپایی، محتوای شیعی ایرانی بخشیدند» (شریعتی، ۱۳۵۱: ۲۲۳) ظاهراً شریعتی نیز مانند کسروی، خودش را نه یک متفکر و بلکه منجی و مصلحی بزرگ می‌دانست که رسالتش زدودن خرافاتی است که به گفته او، صفویان و روحانیت وارد اسلام و تشیع کرده اند. در آثار شریعتی نیز اشاره ای به کسروی و آنچه شریعتی از او آموخته نمی‌شود.

سومین میراث کسروی مخالفت او با تقلید از غرب است و معتقد است که در قوانین اروپایی تنها سه قانون، یعنی آیین حکمرانی، آزادی و برابری مردم شایسته تحسین و بقیه نابخردانه است. (کسروی، ۱۳۱۲: ۵۹) وی معتقد است این روشنگری و مدرن شدن که در غرب مشاهده می‌شود، تنها ظاهری از مدرن شدن و پیشرفت است و در عمل اخلاقیات در پشت آن وجود ندارد و شایسته پیروی کردن نیستند. (کسروی، ۱۳۵۶: ۳۸) این تفکر کسروی بعدها در نظریه «غربزدگی» به روایت جلال آل احمد مشاهده می‌شود. آل احمد در مورد مذمت تقلید و حل شدن در فرهنگ غرب همان موضعی را دارد که کسروی قبلاً مطرح کرده بود و در کتاب غربزدگی، غرب را حيله‌گری طناز می‌داند که همیشه می‌خواسته شرق را که مسلمان زاده‌ای سر به راه است بفریبد و اگر شد نابودش کند و البته آل احمد، همانند کسروی حساب علم و فن غرب را از فلسفه و فرهنگ غرب جدا می‌کند و به دست آوردن فناوری غرب را ضروری می‌داند. (آل احمد، ۱۳۴۶: ۱۶) آل احمد مانند کسروی با صفویه مخالف است و آن را خنجری می‌داند که اروپای مسیحی برای اختلاف افکنی در جهان اسلام و تضعیف عثمانی از پشت وارد کرده است. جالب اینکه آل احمد، علی رغم آنکه تا این میزان متأثر و یا حداقل هم نظراً کسروی است به کسروی می‌تازد و او را ضد اسلام و محصول دیکتاتوری رضاخانی می‌خواند. (دستغیب، ۱۴۰۰: ۲۷۹)

۱۳- نتیجه:

در مورد ماکیاول گفته اند «هیچ اندیشمندی در طول تاریخ مانند ماکیاول، نامش با ننگ نیالوده است». همین تعبیر در مورد کسروی تا حدودی درست است و نام او چنان با ننگ آلوده شده که جنبه‌های سودمند کارهای او مورد غفلت قرار گرفته است و حتی آنها که از او اثر پذیرفته‌اند از اقرار به این امر ابا دارند. کسروی در مقام یک متفکر، فردی اثرگذار است که با دیگر متفکران عصر خود متفاوت است و آنچه گفته، اغلب تراوشات ذهنی خود اوست و هر چند از اسلام و اروپا به صورت توأمان اثر پذیرفته، اما ترکیبی فراهم آورده است که از جهاتی قابل قبول و از جهاتی غیر قابل قبول است. خودشیفتگی افراطی، تلاش برای ارائه ایدئولوژی تک گفتار و مقابله تمام عیار و هتاکانه با هر فکری که مغایر افکار اوست و تخطئه مطلق آن، توهین شدید به مقدسات و مفاخر تشیع و ملت ایران و همچنین بنیادگذاری سنن جاهلانه مانند کتاب سوزی جوانب نامطلوب کارهای کسروی است و در مقابل، آسیب شناسی فکری توأمان توده‌ها و خواص و تلاش برای آگاهانیدن آنها خصوصاً از تاریخ، گسترش فرهنگ اندیشه ورزی و علم دوستی، مقابله با تقلید کورکورانه از غرب و تلاش برای ایجاد تفکری بومی، علاقه به ایران مقتدر و سربلند و مستقل و مخالفت با استعمار، تعریف از ایران به عنوان واحد تمدنی فارغ از نژاد گرایی، علاقه به قانونگرایی و مردم سالاری و مذمت دیکتاتوری و خودکامگی جنبه‌های نیکوی کارهای کسروی هستند. کسروی از جهات اخیر متفکری اثرگذار است و اندیشمندان بعد از او، هرچند در برخی جهات کاملاً در نقطه مقابل او هستند از کسروی اثرپذیرفته‌اند که جای آن دارد به بررسی بیشترین تأثیرات پرداخته شود.

۱۴- منابع

- اسپریگنز، توماس (۱۳۷۰) فهم نظریه‌های سیاسی، برگردان فرهنگ رجایی، تهران: انتشارات آگه
- اصیل، حجت الله (۲۵۳۶ ش) سیری در اندیشه سیاسی کسروی، تهران: انتشارات امیر کبیر
- آل احمد، جلال (۱۳۴۰) بررسی تأثیرات غربزدگی بر جامعه و فرهنگ ایران، تهران: انتشارات رواق
- آل احمد، جلال (۱۳۴۶) تحقیق مقاله غرب زدگی زندگی جلال آل احمد، تهران
- آل احمد، جلال (۱۳۵۶) غربزدگی، تهران، انتشارات رواق، چاپ سوم
- جزایری، محمد علی (۱۳۹۰) کسروی و برخورد فرهنگی شرق با غرب، ایران نامه، سال هشتم، شماره ۳
- حسن زاده، اسماعیل (۱۳۸۱) گفتمان هویت ملی و تاریخ نگاری کسروی، فصلنامه مطالعات ملی، سال چهارم، شماره ۱۴
- خرمشاد، محمد باقر، کلانتری مهجودی، علیرضا، صولتی، حسین (۱۳۹۷) گفتمان هویت ملی جریان ناسیونالیسم قبل و بعد از انقلاب اسلامی (با تطبیق اندیشه احمد کسروی و عرت الله سبحانی) فصلنامه جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال نهم، شماره اول
- خضرائی، محمد جواد (۱۴۰۰) خوانش عقلایی تاریخ اندیشه ایران، ذیل نظریه ایران‌شنه‌ری مروزی بر نظریه ایران شناسی سید جواد طباطبائی، اولین همایش ملی انقلاب اسلامی و افق تمدنی آینده، تهران
- خمینی، روح الله (۱۳۶۸) تاریخ معاصر از دیدگاه امام خمینی، تدوین محمد‌هاشمی تروجنی، حمید بصیرت منش، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)

- دستغیب، عبدالعلی (۱۴۰۰) نقد آثار احمد کسروی، تهران: انتشارات پاژند
- ذکاء، یحیی (۱۳۵۲) کاروندی کسروی، تهران: انتشارات بهمن
- رجایی، فرهنگ (۱۴۰۲) یادگار طباطبایی برای «ایران خانم»، خانه اندیشمندان علوم انسانی
- شریعتی، علی (۱۳۵۱) تشیع علوی و تشیع صفوی، تهران: انتشارات حسینیه ارشاد، چاپ اول
- شریعتی، علی (۱۳۵۱) تشیع علوی و تشیع صفوی، تهران: انتشارات حسینیه ارشاد
- شریعتی، علی (۱۳۵۱) تشیع علوی و تشیع صفوی، تهران: حسینیه ارشاد
- شریعتی، علی (۱۳۹۲) مجموعه آثار: ۹، تشیع علوی و تشیع صفوی، تهران: انتشارات چاپخش
- طباطبایی، سید جواد (۱۳۸۳) زوال اندیشه سیاسی در ایران، گفتار در مبانی نظری انحطاط ایران، تهران: انتشارات کویر
- طباطبائی، سید جواد (۱۳۹۷) دل ایرانشهر، تجدید مطالعی در معنای ملت و میهن و دفاع از آن، سیاست نانه، ش ۱۰
- فردید، احمد (۱۳۸۱) دیدار فرهی و فتوحات آخرالزمانی، به کوشش محمد مدد پور، تهران: موسسه فرهنگی و پژوهشی چاپ و نشر نظر
- کسروی، احمد (۱۳۱۶) فیلسوف، پیمان، سال چهارم، شماره ۱۳
- کسروی، احمد (۱۳۲۲) دفاع احمد کسروی از: سرپاس مختاری و پزشک احمدی، روزنامه پرچم و پرچم هفتگی، ارمغانی از: باور ۱۲
- کسروی، احمد (۱۳۱۲) آیین، تهران: انتشارات ارمغان
- کسروی، احمد (۱۳۱۳) پیمان، زبان فارسی، سال اول، شماره ۱۴
- کسروی، احمد (۱۳۱۳) مجله پیمان، سال یکم، شماره ۱۱
- کسروی، احمد (۱۳۱۳) مجله پیمان، سال یکم، شماره ۱۲
- کسروی، احمد (۱۳۱۴) راه رستگاری، پیمان، سال دوم، شماره ۲
- کسروی، احمد (۱۳۱۵) مردان خدا، پیمان، سال سوم، شماره ۳
- کسروی، احمد (۱۳۱۵) مردان خدا، پیمان، سال سوم، شماره ۳
- کسروی، احمد (۱۳۲۱) پرچم، ما به کار از راهش درآمده ایم، سال اول، شماره ۷۰
- کسروی، احمد (۱۳۲۱) پیمان، درباره آذربایجان، شماره ۷
- کسروی، احمد (۱۳۲۱) در پیرامون فلسفه، گفتارهای ماهنامه پیمان،
- کسروی، احمد (۱۳۲۲) حافظ چه می گوید، بی جا، بی نا
- کسروی، احمد (۱۳۲۲) مجله پرچم، شماره یکم، نیمه یکم فروردین
- کسروی، احمد (۱۳۲۲) ورجاند، تهران: انتشارات فرخی، چاپ اول
- کسروی، احمد (۱۳۲۲) ورجاوند بنیاد، بخش دوم - درباره دین، چاپ یکم
- کسروی، احمد (۱۳۲۳) بخوانید و داوری کنید، تهران، چاپ یکم
- کسروی، احمد (۱۳۲۴) امروزه چاره چیست؟ چاپ اول، تهران: چاپخانه اردیبهشت
- کسروی، احمد (۱۳۲۴) در راه سیاست، تهران، چاپ اول
- کسروی، احمد (۱۳۲۵) در پیرامون ادبیات، تهران، چاپ دوم

- کسروی، احمد (۱۳۵۵) زندگانی من، تهران: نشر و پخش کتاب.
- کسروی، احمد (۱۳۵۶) آیین، تهران: انتشارات جار
- کسروی، احمد (۱۳۵۶) کاروندی کسروی به کوشش یحیی ذکاء، تهران: نشر شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، چاپ دوم
- کسروی، احمد (۱۳۷۸) در پیرامون خرد. تهران: انتشارات فردوسی
- کسروی، احمد (۱۳۲۳) کار و پیشه و پول به زبان عادی، چاپ نخست، تهران: انتشارات چاپاک
- میرزاملّا احمد- مجله گزارش - دی ۱۳۷۵ - صفحه ۳۹-۴۴
- یادگاری، سمانه، الهی منش محمد حسین، شیرخانی، علی (۱۳۹۵) بررسی تطبیقی آثار سیاسی - ادبی روشنفکران مشروطه با عصر پهلوی اول (مطالعه موردی کسروی). آخوند زاده) سومین کنفرانس بین المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی- برلین - آلمان
- یزدانی، حسین (۱۳۵۷) نوشته‌های کسروی در زمینه زبان پارسی، تهران: انتشارات سپهر